

Regionálna charakteristika formovania príjmov v SR

Iveta PAUHOFOVÁ^{1,a}, Dávid MARTINÁK^{1,b}

¹ Ekonomický ústav SAV

Regional characteristic of income formation in Slovakia

Keywords:

Income polarization, regional differences in income stratification, regional economy, crisis.

JEL Classification

E21, D12, D31, P22

¹ Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia

^a ipauhofova@yahoo.com

^b david.martinak@gmail.com

Abstract

Aim of paper is to show the development of income from regional and structural terms, with an emphasis on income disparity and the problem of so-called working poor. Development of employment and average wages in sectors and regions SR reveals serious structural problems of the Slovak economy. Declining and stagnating sectors, whether in terms of employment or wage developments in worse economically predisposed regions of Slovakia, are not only the result of their lower competitiveness due to the functioning of an open economy in the wider European area, but primarily due to the lack of reagents economic and social policy of Slovakia in stages after 1989, till 2007 and 2008, particularly in the area of domestic demand and without a regional dimension. From a methodological point of view, we are working with indicators like employment income, the average monthly gross wages and net income, supplemented by social assistance benefits, with the use of databases of the Social Insurance Agency in Slovakia. By examining employment income, wages and net income of Slovak population at the regional level, it is possible to detect forming potential demand of the population in the regions and the assumption of potential consumption of current and future silver population (over 50 years).

** Príspevok bol spracovaný s finančnou podporou projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty) a projektu Interný grand EU v Bratislave: Projekty mladých vedeckých pracovníkov a doktorandov I-14-107-00 Príčiny a dôsledky nerovností v príjmoch a bohatstve.*

ÚVOD

Makroekonomické ukazovatele vývoja slovenskej ekonomiky v predkrízovom období neprezentovali a neodhaľovali v plnej miere dôsledky transformačného procesu na regionálnej úrovni po roku 1989. Až s nástupom krízy, ktorá znásobila špecifické problémy v jednotlivých regiónoch Slovenska, sa začali signifikantne odkrývať slabiny formovania domáceho dopytu. „Slabnúce“ vonkajšie prostredie nevytvára dostatočný priestor pre rast a v slovenskej ekonomike sa hľadajú vnútorné prarastové faktory. Riešenia sú obmedzené nízkou dynamikou a flexibilitou využitia ekonomického potenciálu väčšiny regiónov Slovenska. Zásadným limitom pre rast spotreby je všeobecne nízka úroveň dôchodkov obyvateľstva, s významnou regio-

nálnou diferenciáciou. Nízka príjmová úroveň spolu s prehlbovaním príjmovej polarizácie v spoločnosti zakladá parametre prolongovania problémov formovania budúcich príjmov a spotreby i z aspektu zrýchľovania starnutia populácie. Regionálne rozdiely v príjmovej stratifikácii obyvateľstva sa zväčšujú, čím vytvárajú dlhodobý negatívny rámec nielen pre spotrebiteľský trh, ale predstavujú väčšiu náročnosť pre oblasť cielenia štátnej ingerencie. Predpokladá sa, že tak v hospodárskej, ako aj sociálnej politike, bude kladený väčší dôraz na nástroje cielené pôsobiace v regiónoch najviac ohrozených chudobou na jednej strane a viac pozornosti bude orientovanej na rekonštrukciu regionálnych odvetvových štruktúr v smere zvýšenia potenciálu vnútroregionálneho a mimoregionálneho dopytu na strane druhej.

METODIKA

Cieľom state je prispieť k identifikácii príčin prehlbovania príjmovej polarizácie v jednotlivých regiónoch SR v sledovanom období, ktoré umožňuje dostupná databáza (2005-2013). Výsledky parciálnych analýz zároveň vytvárajú priestor pre úvahy v rovine formovania spotreby obyvateľstva na báze potenciálneho dopytu cez vývoj jednotlivých druhov príjmov. Odvetvový prístup na regionálnom základe otvára nové, doteraz neskúmané, súvislosti príčin prehlbovania príjmovej polarizácie v SR.

Primárnym zdrojom dát sú prepojené databázy Sociálnej poisťovne SR a ÚPSVaR-u, taktiež oficiálne údaje Štatistického úradu SR v oblasti národných účtov, odvetvovej a regionálnej štatistiky. Spojenú databázu SP SR a ÚPSVaR reprezentujú individuálne mesačné dáta.¹ Spojením databáz sa získali informácie o sociálnych dávkach, predovšetkým o dávkach v hmotnej núdzi, ktoré dopĺňajú obraz o čistých príjmoch obyvateľstva. Okrem údajov o príjmoch a ich jednotlivých formách databáza umožňuje výstupy filtrovať podľa: obdobia, okres (podľa miesta trvalého pobytu osoby), vek, pohlavie, miesto trvalého pobytu (mesto/vidiek), štatistickej klasifikácie ekonomických činností (OKEČ).

Spojená databáza zahŕňa od 4,55 mil. osôb v roku 2005 po 4,16 mil. osôb v roku 2013. Na rozdiel od rôznych štatistických a výberových zisťovaní o príjmoch ide o rozsiahlu a kompaktnú databázu, ktorá obsahuje údaje o väčšine obyvateľov SR. V práci operujeme s pojmom **populácia**, čím sa má na mysli základný súbor, teda poistencov Sociálnej poisťovne SR a klientov ÚPSVaR-u, vrátane spolu posudzovaných osôb. Pod pojmom **pracujúci** sa chápu: zamestnanci, osoby viazané dohodou o vykonanej práci a samostatne zárobkovo činné osoby, z čoho sú odvodené aj **pracovné príjmy**. Do **čistých príjmov** sú zarátané čisté pracovné príjmy (príjmy zamestnancov, príjmy z dohôd, príjmy živnostníkov, všetko očistené o odvody a da-

ne), všetky dôchodky a dávky zo Sociálnej poisťovne SR (vrátane dávok v nezamestnanosti, detské prídavky, starobné dôchodky a pod.) a všetky dávky pomoci v hmotnej núdzi.²

V práci postupujeme od charakterizovania relevantnej časti makroekonomického rámca v sledovanom období (vzťah medzi vývojom hrubého disponibilného dôchodku, konečnej spotreby domácností a spotrebiteľskými cenami, charakteristika zmien vo vývoji hrubých miezd a vývoj miery nerovnosti v hrubých mzdách, vzťah miery nerovnosti v hrubých pracovných príjmoch a čistých príjmoch pracujúceho obyvateľstva, vývoj stratifikácie hrubých priemerných pracovných a čistých príjmov obyvateľstva), cez charakteristiku štruktúry zamestnanosti a pracovných príjmov podľa odvetví až k priestorovým aspektom súvislostí formovania čistých príjmov a hrubých miezd (väzba na vývoj dlhodobej nezamestnanosti a priestorová závislosť na dávkach v hmotnej núdzi).

I. MAKROEKONOMICKÝ RÁMEC FORMOVANIA PRÍJMOV

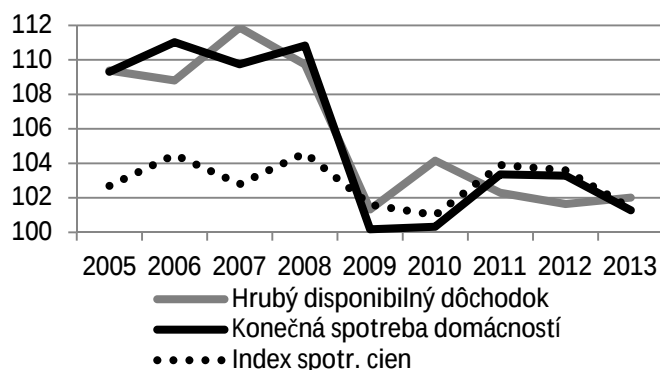
Obdobie spomaľovania ekonomického rastu v krízovom období je v SR sprevádzané poklesom zamestnanosti a prehlbovaním problémov na trhu práce. Postupne sa odhaľujú dôsledky transformačného procesu, predovšetkým štrukturálneho charakteru v ekonomike. Otázka zamestnanosti a príjmovej situácie obyvateľstva SR, ako hlavných faktorov formovania dopytu domácností, je kľúčová v období ekonomickej stagnácie hlavných vývozných partnerov SR, kedy nemožno očakávať tak významný príspevok čistého exportu k ekonomickému rastu ako tomu bolo v minulosti. Tento fakt zvyšuje význam domáceho dopytu, ktorého hlavná zložka - spotreba domácností - úzko súvisí s úrovňou príjmov a príjmovou stratifikáciou obyvateľstva v SR. Konečná spotreba domácností v krízovom období po zohľadnení cenového vývoja stagnovala, resp. mierne klesala. Príčiny tohto vývoja možno hľadať predovšetkým

¹Sociálna poisťovňa SR neeviduje príjmy silových zložiek, ako sú policajti, vojaci a iní, patriaci do kompetencie Vojenského úradu sociálneho zabezpečenia SR.

²Dávka v hmotnej núdzi nie je pridelená iba jej priamemu poberateľovi, ale je delená medzi spolu posudzované osoby v domácnosti rovným dielom.

v poklese rastu hrubého disponibilného dôchodku a v tvorbe úspor, v dôsledku negatívnych očakávaní slovenských domácností v súvislosti s vývojom na trhu práce.

Obr. 1: Vývoj hrubého disponibilného dôchodku, konečnej spotreby domácností a spotrebiteľských cien (2005 – 2013, indexy romr³)

Zdroj: Vlastné výpočty podľa ŠÚ SR

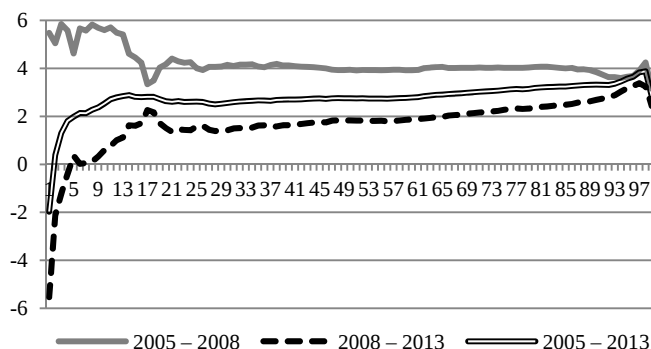
Z grafu je zrejmé, že línia vývoja konečnej spotreby domácností kopíruje po roku 2010 líniu vývoja spotrebiteľských cien. Znamená to, že spolu s prepadom hrubého disponibilného dôchodku po roku 2010 signalizujú zužovanie manévrovacieho priestoru pre spotrebu domácností v ďalšom období.

Mzdy

Pozvoľný proces znižovania mzdových nerovností v predkrízovom období (2005 – 2008) bol v SR narušený nástupom hospodárskej krízy. V krízovom období je možné v SR pozorovať prehĺbenie mzdovej polarizácie, kedy reálne hrubé mzdy v spodnej časti mzdového spektra klesali a naopak u osôb vo vyšších mzdových pásmach rástli vyšším tempom, ako u zvyšku pracujúcich. V celkovom vyjadrení polarizačné procesy v mzdovom vývoji v krízovom období prevýšili tie konvergenčné v období pred nástupom hospodárskej krízy. Uvedené dokumentuje nasledujúci graf. Pritom počas celého obdobia nedošlo k celkovému významnejšiemu nárastu hladiny miezd a za krízové obdobie je možné pozorovať stagnáciu miezd pri súčasnom raste produktivity práce.

³romr – rovnaké obdobie minulého roka

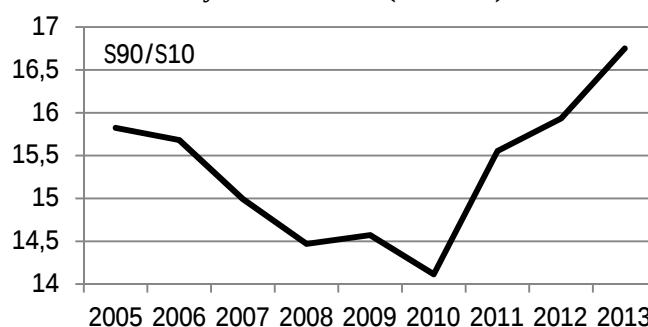
Obr. 2⁴: Priemerné ročné tempo rastu hrubých reálnych miezd podľa jednotlivých percentilov za SR (v %, s. c. 2005)

Zdroj: Vlastné výpočty z dát Sociálnej poisťovne SR.

Pohľad z iného uhla na vývoj nerovnosti v hrubých mzdách obyvateľstva poskytuje nasledujúci graf. Nerovnosť v mzdách klesala do roku 2008, v roku 2009 mierne stúpala, aby zasa v roku 2010 pri náznaku hospodárskeho oživenia opäť klesla. Od roku 2010 však nerovnosť vyjadrená ukazovateľom $S90/S10^5$ výrazne vzrástla z 14,1 na 16,75, inými slovami v roku 2013 bola priemerná hrubá mesačná mzda 10 % populácie s najvyššími mzdami 16,75-krát vyššia ako priemerná mzda 10 % s najnižšími mzdami. Po roku 2010 teda v SR dochádza k výraznej polarizácii hrubých miezd.

Obr. 3: Vývoj miery nerovnosti v hrubých mzdách obyvateľstva SR ($S90/S10$)

Zdroj: Vlastné výpočty z dát Sociálnej poisťovne SR

⁴Do úvahy sa berú hrubé ročné mzdy jednotlivca, ktorý poberal mzdu najmenej 3 mesiace v danom roku. Hodnoty tempa rastu v najvyššej časti príjmového spektra sú ovplyvnené maximálnymi vymeriavacími základmi, z ktorých vychádzajú naše výpočty.

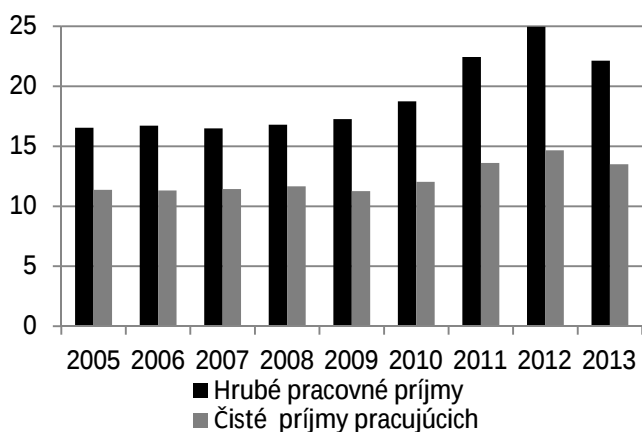
⁵Ukazovateľ $S90/S10$ vyjadruje podiel priemernej hrubej ročnej mzdy 10 % populácie s najvyššími mzdami ku priemernej hrubej mzde 10 % populácie s najnižšími mzdami.

Pracovné príjmy a zamestnanosť

V predchádzajúcej časti sme sa zaoberali nerovnosťami v mzdách obyvateľstva, ktorá vykazovala rozdielne trendy v predkrízovom a krízovom období. Nerovnosť v pracovných príjmoch však nemusí korešpondovať s nerovnosťou v mzdách. Nerovnosť v hrubých pracovných príjmoch, vyjadrená ukazovateľom S90/S10 v predkrízovom období viac menej stagnovala. Horných 10 % pracujúcich s najvyššími hrubými príjmami zarábalo v priemere takmer 17-krát viac ako spodných 10 %. V krízovom období sa rozdiel medzi 10 % s najvyššími a 10 % najnižšími hrubými príjmami zvýšil až na úroveň 25 násobku. Krízové obdobie v rokoch 2010 – 2013 bolo teda charakteristické polarizačnými procesmi v hrubých príjmoch pracujúcich. Takto sa vyvíjala nerovnosť pred redistribučnými procesmi.

Pre znázornenie a porovnanie nerovnosti po redistribučných procesoch s nerovnosťami pred týmito procesmi sme použili rovnaký ukazovateľ. V predkrízovom období miera nerovnosti v čistých príjmoch pracujúcich vyjadrená ukazovateľom S90/S10 vykazovala stagnáciu rovnako ako u hrubých príjmov. V období krízy však takto vyjadrené nerovnosti narastali, nie však s takou dynamikou ako pri hrubých príjmoch. Štátna ingerencia síce zmiernila polarizačné tendencie u pracujúceho obyvateľstva, ale nedokázala im zabrániť.

Obr. 4: Vývoj miery nerovnosti v ročných hrubých pracovných príjmoch a čistých príjmoch pracujúceho obyvateľstva SR vo veku 18 – 62 rokov (S90/S10)

Zdroj: Vlastné výpočty z dát Sociálnej poisťovne SR

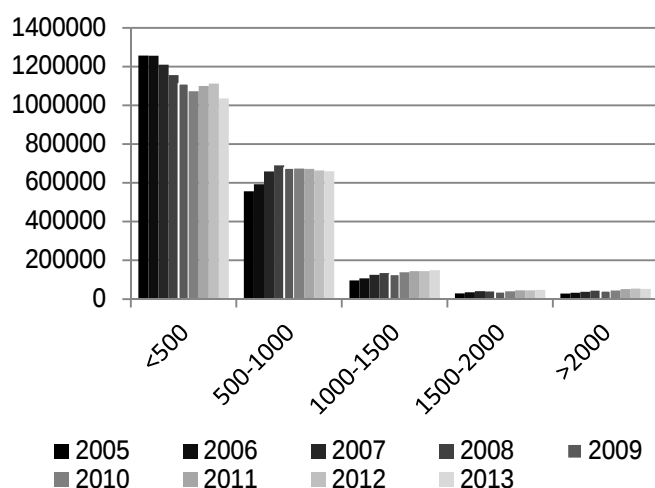
Príčiny uvedených procesov treba hľadať v problémoch na trhu práce. Obdobie pred hospodárskou krízou bolo v SR charakteristické istým rastom zamestnanosti. V krízovom období bol však vývoj značne nehomogénny, a možno ho rozdeliť do 3 fáz: 1. prudký pokles počtu pracujúcich v roku 2010, 2. stagnácia v rokoch 2011 a 2012, 3. opätovný pokles v roku 2013.

Do roku 2009 klesal počet pracujúcich v najnižšom príjmovom pásme v dôsledku ich presunu do vyšších mzdových pásiem. V roku 2009 a 2010 tento prepád pokračoval, avšak mal iný charakter ako v predchádzajúcom období, keďže nebol sprevádzaný zodpovedajúcim nárastom pracujúcich vo vyšších intervaloch. Väčšinu z tohto poklesu tvorili pracujúci, ktorí prišli o prácu a presunuli sa tak do skupiny nezamestnaných. Toto konštatovanie však nepoukazuje na kvalitatívny charakter zmien, ktorý sa pred rokom 2009 a po tomto roku odlišoval. Zatiaľ čo pred rokom 2009 počet pracujúcich s najnižšími mzdami (do 500 EUR) klesal predovšetkým v dôsledku presunov do vyšších príjmových pásiem, v rokoch 2009 a 2010 tomu tak bolo predovšetkým v dôsledku straty zamestnania (obr. č. 5). Inými slovami pokles podielu osôb na celkových mzdách v najnižšom mzdovom intervale bol v rokoch 2009 a 2010 daný presunom ľudí z najnižších mzdových pásiem do skupiny nezamestnaných. Najviac na krízové podmienky doplatili práve nízkopríjmové skupiny zamestnancov, ktoré prišli o prácu, alebo im reálne príjmy klesali.

Po roku 2010 sa vývoj v oblasti počtu pracujúcich a pracovných príjmov výrazne líšil od predchádzajúceho obdobia. Počet pracujúcich začal mierne rásť, avšak novo vytvorené pracovné miesta spadali predovšetkým do najnižšieho príjmového intervalu. Išlo predovšetkým o kvalifikačne nenáročné a nízko ohodnotené pracovné miesta, často nestále, čo sa v plnej miere ukázalo v roku 2013, kedy sa zamestnanosť v najnižšom príjmovom intervale výrazne znížila. Mnohé z týchto pracovných miest boli vygenerované v rámci realizovania aktívnej politiky trhu práce. Charakter jej realizácie ukázal, predovšetkým v regiónoch najviac postihnutých rastom nezamestnanosti, že nekorešpondo-

vala s potrebami trhu práce. Druhou skupinou vytvorených pracovných miest boli vysokoprájmové a vysoko kvalifikačne náročné miesta, ktoré boli viac menej imúnne voči krízovým podmienkam. Môžeme teda konštatovať, že kríza narušila proces tvorby pracovných miest s ohodnotením v stredných pásmach príjmového rozdelenia. V krízovom období boli vytvárané pracovné miesta predovšetkým: 1. nízko-prájmové a kvalifikačne nenáročné a 2. vysokoprájmové a kvalifikačne náročné. Tento fakt prispel k prehĺbeniu polarizácie či už na úrovni odmien pracujúcich, ako aj celkových čistých príjmov. Rozdiel medzi týmito druhmi pracovných miest spočíval aj v ich trvácnosti. Rozdiel sa prejavil v rokoch prepadu zamestnanosti – 2010 a 2013, kedy zamestnanosť klesala predovšetkým v nízko-prájmových pásmach. Nízko-prájmové a kvalifikačne nenáročné miesta sú teda vysoko citlivé na ekonomický pokles, resp. spomaľovanie rastu a doplatia ako prvé na ekonomické výkyvy.

Obr. 5: Počet pracujúcich v jednotlivých intervaloch priemerného hrubého pracovného príjmu v SR (s.c. roku 2005)

Zdroj: Vlastné výpočty z dát Sociálnej poisťovne SR

Vývoj čistých príjmov

Čisté príjmy obyvateľstva, resp. ich distribúcia, sa v krízovom období menili predovšetkým v neprospech najnižších príjmových skupín. Spodných 30 % zo sledovanej vzorky stratilo za krízové obdobie 2010 – 2013 0,5 p.b. na celkovom podiele čistých príjmov. Naopak, o zhruba rovnaký objem si polepšilo horných 10 %, ktorých podiel na cel-

kových čistých príjmov sa pohybuje pod úrovňou 30 %. V ostatných príjmových pásmach dochádzalo v sledovanom období k minimálnym posunom. V roku 2013 až cca 29 % celkových čistých príjmov pripadlo na 10 % populácie s najvyššími príjmami a iba 1,61 % na 10 % populácie z opačného konca príjmového spektra. Takáto asymetria v koncentrácii príjmov vedie k výraznému limitovaniu spotreby domácností.

Tab. 1: Rozloženie ročných čistých príjmov obyvateľstva v SR podľa príjmových decilov (s. c. roku 2005)

	2010	2011	2012	2013
<1.	1,69	1,65	1,61	1,61
1. - 2.	3,88	3,79	3,70	3,74
2. - 3.	5,74	5,66	5,54	5,58
3. - 4.	6,94	6,80	6,73	6,84
4. - 5.	7,71	7,56	7,52	7,76
5. - 6.	8,65	8,52	8,49	8,60
6. - 7.	9,91	9,82	9,81	9,88
7. - 8.	11,88	11,80	11,81	11,86
8. - 9.	15,06	15,01	15,06	15,11
>9.	28,53	29,40	29,73	29,02

Zdroj: Vypočítané z údajov Sociálnej poisťovne SR a ÚPSVaR-u

II. CHARAKTERISTIKA ŠTRUKTÚRY ZAMESTNANOSTI A PRÍJMOV

Transformácia slovenskej ekonomiky zanechala v rámci reštrukturalizácie hospodárstva významné „stopy“, ktoré sa premietajú v problémoch dlhodobej nezamestnanosti a akútnej potreby adaptácie odvetví na znovu sa meniace vonkajšie podmienky. Zhoršovanie krízy vo vonkajšom prostredí sa odráža vo vnútornom prostredí Slovenska tak na strane malej flexibility trhu práce okamžite sa reorientovať na formovanie domácej ponuky pre vnútorný trh, ako aj v obmedzenom manévrovacom priestore súčasného domáceho dopytu túto potenciálnu ponuku využiť. Základným predpokladom zistenia možností ako sa v súčasnosti „dopracovať“ k reálnejšiemu pohľadu na domácu ponuku, ktorú reprezentuje zamestnanosť a mzdová úroveň na odvetvovom základe je identifikovať zmeny v uvedených ukazovateľoch počas krízového obdobia a charakterizovať dnešný stav. V krízovom období prevládala tvorba nízko ohodnotených pra-

covných miest (2010 – 2012), ktoré boli zároveň prvé zasiahnuté poklesom zamestnanosti v roku 2013. Prepád zamestnanosti v krízovom období sa v najväčšej miere dotkol odvetví pod alebo na úrovni priemernej mzdy v národnom hospodárstve. Ide o odvetvia: veľkoobchod a maloobchod, stavebníctvo, pôdohospodárstvo, dopravu a skladovanie a predovšetkým priemyselnú výrobu. Priemyselná výroba, odvetvie s najvyšším počtom zamestnaných, zaznamenala v krízovom období najvyšší prepád zamestnanosti. Je to dané tým, že práve priemyselná výroba tvorí najväčšiu časť exportu, je teda vysoko náchylná na pokles vývozov v dôsledku ekonomického prepádu najväčších obchodných partnerov SR. V tejto oblasti je možné očakávať v nasledujúcom období ďalší pokles zamestnanosti v súvislosti so súčasným redukovaním výrobných kapacít a tým aj dodávateľských objednávok od nášho najvýznamnejšieho obchodného partnera, Nemecka.⁶ Pravdepodobne tieto zmeny súvisia s uplatňovanými sankciami voči Rusku. V ďalšom období je preto reálne očakávať, že sa uvedené odrazí v zhoršovaní podmienok na trhu práce nielen za oblasť priemyslu, ale aj poľnohospodárstva, v ktorom sa objavujú prvé signály o raste problémov s odbytom produkcie.

Väčšina slovenských odvetví sa nachádza buď pod alebo na úrovni priemernej mzdy v národnom hospodárstve (priemyselná výroba, veľkoobchod a maloobchod, vzdelávanie, zdravotníctvo, stavebníctvo, doprava a skladovanie, ubytovacie a stravovacie služby, pôdohospodárstvo, administratívne a podporné služby), alebo vysoko nad jej úrovňou (informácie a komunikácia, finančné a poisťovacie činnosti, odborné, vedecké a technické činnosti). Existuje teda výrazná medzera medzi týmito dvoma skupinami odvetví, ktorá významne prispieva k príjmovej polarizácii populácie. Jednotlivé priemerné mzdy za odvetvia sú ešte značne skresľujúce extrémnymi hodnotami na vyššom pásme príjmového rozdelenia.⁷

⁶Pokles priemyselnej výroby v Nemecku predstavoval za august 2014 4,4%, v strojárstve až 8,8%.

⁷Uvedené vychádza zo samotného charakteru aritmetického priemeru. Lepší pohľad na distribúciu miezd v jednotlivých

Tab. 2⁸: Zmena priemerného počtu zamestnaných za roky 2010 – 2013 a priemerná hrubá mesačná mzda v roku 2013 vo vybraných odvetviach SR (SK NACE)

	09-10	10-12	12-13	09-13	Priem. mzda
Hospodárstvo spolu	-47,6	21,8	-1,8	-27,6	824
Priemyselná výroba	-39,4	40,9	-33,2	-31,7	866
Veľko- a maloobchod.; oprava mot. vozidiel	-7,3	-9,7	8,7	-8,3	768
Verejná správa a obrana; povinné soc. zabezpečenie	10,7	-4,1	15,6	22,2	1010
Vzdelávanie	3,4	-7,4	7,2	3,2	722
Zdravotníctvo a sociálna pomoc	6,4	-0,2	0,8	7,0	800
Stavebníctvo	2,2	-8,2	0,3	-5,7	607
Doprava a skladovanie	-4,4	11,3	-8,4	-1,5	803
Ubytovacie a stravovacie služby	-2,8	0,6	10,7	8,5	513
Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	-9,0	2,5	1,2	-5,3	640
Administratívne a podporné služby	0,8	4,1	2,9	7,8	824
Informácie a komunikácia	3,7	-0,3	-6,6	-3,2	1634
Finančné a poisť. činnosti	-3,9	3,8	-1,4	-1,5	1531
Odborné, vedecké a technické činnosti	-1,9	-4,4	-1,8	-8,1	1021

Zdroj: Vlastné výpočty podľa ŠÚ SR

Súčasná slovenská ekonomika je charakteristická zásadnou nestabilitou a nízkou mierou flexibility trhu práce, ktorá sa prejavuje v neschopnosti reagovať na odvetvovej báze na meniace sa krízové podmienky, čím vytvára spolu s príjmovou stratifikáciou živnú pôdu pre pokračovanie prehlbovania polarizácie príjmov obyvateľstva a zvyšovanie miery rizika chudoby. Najväčším problémom je prepád zamestnanosti v odvetviach, ktoré predstavujú „kostru“ ekonomiky. Vplyvom takéhoto vývoja dochádza k zmenšovaniu priestoru pre spotrebu obyvateľov, ktorá zásadným spôsobom obmedzuje i vývoj zamestnanosti a úrovne miezd spojených s cestovným ruchom, obchodom, zdravotníck-

odvetviach by poskytli napr. mediány hrubej mzdy v odvetviach, ktoré však ŠÚ SR nevykazuje.

⁸Odvetvia sú zoradené podľa počtu zamestnancov od najväčšieho po najmenšie. Hrubou sú zvýraznené odvetvia so mzdou vyššou ako priemerná mzda v národnom hospodárstve.

tvom, kultúrou, vzdelávaním a výstavbou nových bytov a zariadení.

III. PRIESTOROVÝ CHARAKTER PRÍJMOVEJ POLARIZÁCIE

Najmarkantnejšie sa jednotlivé problémy slovenskej ekonomiky prejavujú v regionálnom priemete. Znamená to, že „rébusy“ štrukturálneho charakteru nadobúdajú diferencovanú podobu cez parametre nezamestnanosti, dlhodobej nezamestnanosti, dynamiky vývoja ekonomického potenciálu, mzdovej úrovne, úrovne starobných dôchodkov, ako aj čistých príjmov vo všetkých regiónoch Slovenska. Z tohto pohľadu sú skúmané indikátory polarizácie príjmov na úrovni krajov a okresov SR. Len na tejto úrovni je možné reálne skúmať príčiny prehlbovania príjmovej polarizácie na Slovensku.

Genéza príčin regionálneho prehlbovania polarizácie príjmov má základ ešte v transformačnom období a úzko súvisí s otvorením sa slovenskej ekonomiky a s jej následnou zraniteľnosťou pri signifikantnej a takmer výhradnej orientácii na export.

Vplyv na vnútorné otázky národnej ekonomiky i na regionálnej báze má v podstate 30 nadnárodných korporácií. Domáci politickí lídri na národnej a regionálnej úrovni majú pri formovaní hospodárskej politiky a v špecifických otázkach vývoja mzdovej úrovne (minimálna mzda, väzba na životné minimum) týmto „zviazané“ ruky i zdroje pri „snahe“ o riešenie kolapsov na trhu práce a pri uvažovaní nad stimulmi pre podniky výsošne domácej proveniencie. Takto poznačený prístup k riešeniu potrieb slovenskej ekonomiky a záujmov obyvateľstva viedol postupne k zhoršeniu príjmovej situácie obyvateľov na vidieku, bez adekvátnej a včasnej reakcie jednotlivých politík aj v tých regiónoch, ktoré sú považované za poľnohospodárstvo produkčne najlepšie.

Príkladov úpadku kľúčových odvetví za regióny z pohľadu zamestnanosti je veľmi veľa. Vo všetkých prípadoch sa však s nástupom krízy odštartovalo významné prehlbovanie príjmovej polarizácie.

Z pohľadu indikátorov príjmovej polarizácie boli ešte pred krízou považované za najhoršie kraje

Prešovský a Košický. S nástupom krízy sa k nim priradil i kraj Banskobystrický. Určité signály zhoršovania príjmovej polarizácie sú už i na strane Nitrianskeho a Trenčianskeho kraja. Pri pokračovaní uplatňovania sankcií voči Rusku je možné očakávať aj zhoršenie príjmovej situácie obyvateľstva v Žilinskom kraji.

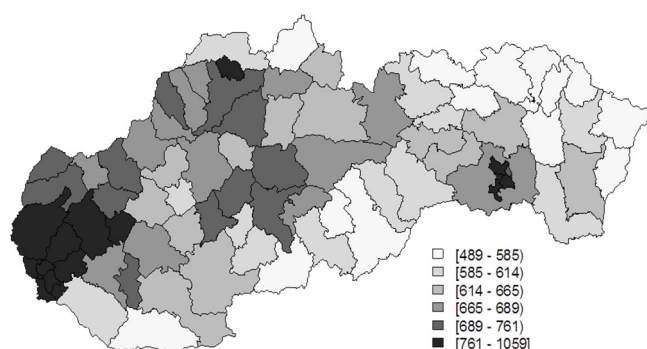
Nasledujúce vybrané charakteristiky príjmovej polarizácie dokumentujú súčasný stav. Až 48,4 % z 10 % obyvateľstva s najnižšími čistými príjmami sa v roku 2013 nachádzalo v krajoch Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom. Príjmová úroveň obyvateľov v týchto krajoch výrazne zaostáva za západom Slovenska a predovšetkým Bratislavským krajom. Až 28,4 % z 10 % s najvyššími čistými príjmami sa nachádza práve v Bratislavskom kraji, čo zhruba zodpovedá podielu 3 najchudobnejších krajov spolu.

Tab. 3: Regionálne zastúpenie v jednotlivých intervaloch decilového rozloženia čistých príjmov v roku 2013

	<1.Decil	1. - 2.Decil	8. - 9.Decil	>9. decil
BA	7,4	8,5	16,3	28,4
TT	9,3	9,3	12,3	11,8
TN	9,0	9,6	12,1	9,7
NR	14,3	13,8	11,8	10,0
ZA	11,6	12,4	12,9	10,8
BB	14,1	14,1	10,8	8,4
PO	17,6	16,6	11,1	8,2
KE	16,7	15,6	12,6	12,7

Zdroj: Vlastné výpočty z databáz Sociálnej poisťovne SR a ÚPSVaR-u

Výrazné regionálne disparity ilustruje aj nasledujúci obrázok, na ktorom je vidieť významnú koncentráciu príjmov predovšetkým na západe SR v okresoch Bratislavského a Trnavského kraja a taktiež vo veľkých krajských mestách (Košice, Žilina). Naopak, medzi regióny s nízkymi príjmami patria okresy východného a južného Slovenska. Tieto okresy sú charakteristické vysokou mierou nezamestnanosti a najmä dlhodobej nezamestnanosti. Nasmerované programy v rámci aktívnej politiky trhu práce neboli efektívne. V niektorých prípadoch ide o okresy s výraznou váhou rómskeho obyvateľstva, resp. ide o okresy s veľkým počtom malých sídiel (napr. východné okresy Prešovského kraja).

Obr. 6: Mediány hrubých miezd v SR na úrovni LAU-1 v roku 2013 (EUR/mes.)

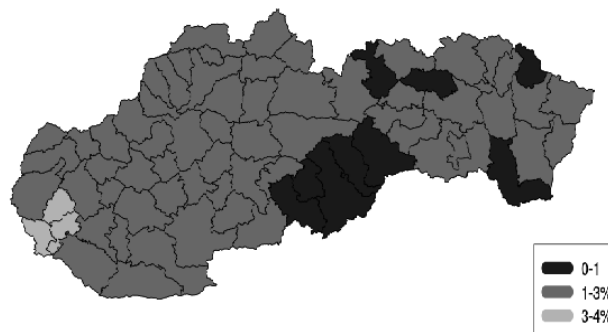
Zdroj: Vlastné výpočty z dát Sociálnej poisťovne SR

Výrazné disparity v príjmoch obyvateľstva medzi regiónmi sú zapríčinené predovšetkým situáciou na regionálnych trhoch práce. Vysoká nezamestnanosť predovšetkým v južných okresoch stredného a východného Slovenska nevytvára priestor pre konvergenciu v tomto smere.

Trh práce v SR je charakteristický štrukturálnymi problémami, ktoré sú príčinou pretrvávajúcej vysokej úrovne nezamestnanosti, ktorá má často dlhodobý charakter. Priemerný podiel dlhodobo nezamestnaných na celkovom počte uchádzačov o zamestnanie v SR v roku 2013 tvoril až 53,6 %. Pokiaľ ide o regionálne rozloženie dlhodobej nezamestnanosti až 63,3 % zo všetkých dlhodobo nezamestnaných v roku 2013 bolo v troch krajoch: v Banskobystrickom (19,2 %), Prešovskom (23,9 %) a Košickom (20,2 %). Veľká časť nezamestnaných zostáva bez práce dlhšie ako 4 roky. Zotrúvanie v nezamestnanosti po tak dlhú dobu minimalizuje šance znovu sa zamestnať.

Možnosti pre dlhodobo nezamestnaných a nízko kvalifikovaných uchádzačov o zamestnanie sa líšia medzi jednotlivými regiónmi a úzko súvisia so situáciou na regionálnom trhu práce. Možnosti dlhodobo nezamestnaných znova sa zamestnať sú značne limitované, čo zobrazuje aj nasledujúci graf. Šanca osôb zotrúvajúcich v nezamestnanosti dlhšie ako 1 rok sa zamestnať sa regionálne líši, avšak je celoplošne veľmi nízka. Najväčšiu šancu zamestnať sa majú dlhodobo nezamestnaní v Bratislavskom kraji a naopak najmenšia šanca je v okresoch južnej časti stredného a východného

Slovenska (Lučenec, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Trebišov, Kežmarok, Sabinov, Medzilaborce).

Obr. 7: Podiel dlhodobo nezamestnaných, ktorí sa zamestnali (2013, %)

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov ÚPSVaR-u

Pokiaľ ide o nezamestnanosť, vynára sa otázka, či táto má charakter cyklický (zapríčinená nízkou ekonomickou výkonnosťou), alebo štrukturálny (daná nesúlalom medzi ponukou a dopytom po pracovnej sile). Vysoké hodnoty miery dlhodobej nezamestnanosti a nezamestnanosti trvajúcej dlhšie ako 4 roky aj počas vrcholu hospodárskej expanzie v roku 2008 v definovaných problémových regiónoch SR naznačujú, že dlhodobý charakter nezamestnanosti má skôr štrukturálny charakter než cyklický. Tento problém naznačuje, že príjmové disparity medzi regiónmi sú hlboko zakorenené. Riešením je iba cieľená hospodárska, odvetvová a sociálna politika, ktorá môže odstrániť problém dlhodobej nezamestnanosti v problémových regiónoch. Vzdelávacie programy bez spoluúčasti ostatných politik mŕňajú ciele.

Hmotná núdza

Ďalším prejavom polarizácie príjmov medzi regiónmi je vysoká miera chudoby v „zaostalých“ regiónoch SR. Podiel osôb v hmotnej núdzi⁹, resp. podiel spoluposudzovaných osôb pre dávky v hmotnej núdzi (DHN) sme využili na identifiká-

⁹Hmotná núdza je stav, keď príjem členov domácnosti nedosahuje sumy životného minima ustanoveného osobitným predpisom a členovia domácnosti si nevedia alebo nemôžu pracovať, výkonom vlastníckeho práva alebo iného práva k majetku a uplatnením nárokov zabezpečiť príjem alebo zvýšiť príjem.

ciu chudoby v regiónoch SR. Počet spoluposudzovaných osôb v sledovanom období klesal. Pri raste počtu nezamestnaných reaguje počet spoluposudzovaných mierne oneskorene a v menšej miere, v porovnaní s počtom nezamestnaných. Príčinou je fakt, že nie všetci nezamestnaní majú nárok na DHN buď v dôsledku poberania podpory v nezamestnanosti (6 mesiacov), čo vytvára spomínané oneskorenie, alebo v dôsledku toho, že patria do domácnosti s príjmami alebo majetkom vyšším ako zodpovedajúce príjmy/majetok posudzované pre DHN.

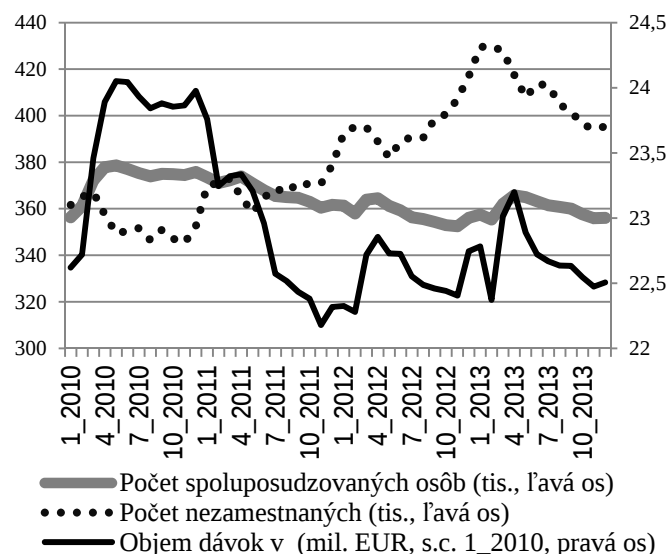
Najviac osôb odkázaných na dávky v hmotnej núdzi sa dlhodobo nachádza (má trvalý pobyt) na východnom a strednom Slovensku, predovšetkým v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji. Až takmer 69 % z celkového objemu finančných prostriedkov vyčlenených na DHN smerovalo v roku 2013 do týchto troch krajov. Predovšetkým ide o južné okresy stredného a východného Slovenska: Trebišov, Košice okolie, Rimavská Sobota, Michalovce, Vranov nad Topľou, Prešov, Rožňava, Kežmarok, Lučenec a Levice. Korešponduje to najmä so zlou situáciou na trhu práce v týchto problémových okresoch.

Výška dávok v hmotnej núdzi sa v období 2010 – 2013 nemenila. Zmena nastala až k januáru 2014, kedy sa dávka pre všetky typy domácností zvýšila zhruba o 1,8 %. Cenová hladina sa však za obdobie 2010 - 2013 zvýšila o vyše 9 %, výška dávky teda v reálnom vyjadrení po zohľadnení cenového vývoja klesala. Pre ilustráciu - výška dávky na 1 spoluposudzovanú osobu predstavovala v januári roku 2010 cca 60,5 EUR, no v decembri roku 2013 po očistení o infláciu to bolo už len 55,4 EUR. Pri dvojici s viac ako 4 deťmi to bolo v roku 2010 212,2 EUR, no v roku 2013 v reálnom vyjadrení už len 194,6 EUR. V praxi teda v tomto období reálne dochádzalo k znižovaniu dávky. Pritom hranica životného minima bola až do roku 2014 každoročne zvyšovaná.

Možno konštatovať, že ide o zámerné zdržiavanie valorizovania, resp. o nekompetentné prepočty

dopadu cenového vývoja na potrebnú úroveň dávok.

Obr. 8¹⁰: Vývoj počtu spoluposudzovaných osôb, nezamestnaných a celkového objemu DHN

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov ÚPSVaR-u

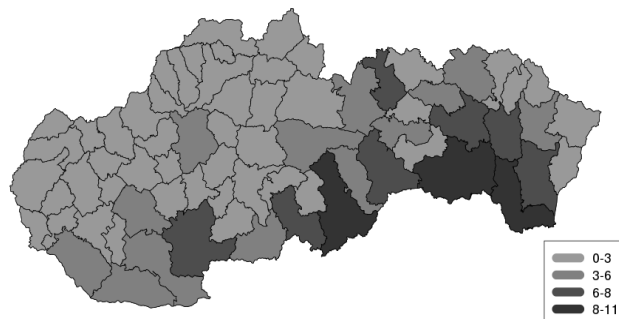
Najvyšší podiel osôb v hmotnej núdzi sa nachádza na strednom a východnom Slovensku (Košický, Prešovský a Banskobystrický kraj), teda v regiónoch, ktoré sú charakteristické výraznými problémami na trhu práce - vysokou nezamestnanosťou dlhodobého charakteru. V Košickom kraji je podiel populácie spoluposudzovaných pre DHN 10,8krát vyšší ako v Bratislavskom kraji. Najvyšší podiel osôb v hmotnej núdzi sa nachádza v už spomínaných 3 problémových krajoch: Banskobystrickom, Prešovskom a Košickom, kde dosahoval úroveň na hranici 11 % obyvateľstva týchto krajov. Na opačnom póle sa nachádza Bratislavský kraj, kde v hmotnej núdzi žije len zhruba 1 % populácie.

Najviac osôb odkázaných na dávky v hmotnej núdzi sa dlhodobo nachádza (má trvalý pobyt) na východnom a strednom Slovensku, predovšetkým v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji. Mieru priestorovej závislosti populácie na dávkach v hmotnej núdzi znázorňuje nasledujúci graf. Upozorňuje na mimoriadne závažné problémy v stratifikácii obyvateľstva v dotknutých regiónoch, ktoré majú priamu väzbu na vývoj miery ri-

¹⁰Objem dávok je uvedený v mil. EUR s.c. roku 2005.

zika chudoby a do istej miery naznačujú aj potrebu prehodnotenia úrovne životného minima.

Obr. 9: Počet osôb v hmotnej núdzi na úrovni LAU-1 v roku 2013 (tis. osôb)

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov ÚPSVaR-u

Najväčšiu časť poberateľov DHN tvoria nezamestnaní, v roku 2013 to bolo cca 65 % z celkového počtu spoluposudzovaných starších ako 18 rokov. Nezamestnaní poberatelia dávok tvoria taktiež významnú skupinu v rámci nezamestnaných, v roku 2013 to bolo v SR až 39,2 % z celkového počtu nezamestnaných. Toto číslo sa regionálne výrazne líši – v Bratislavskom kraji to bolo iba cca 10 % a naopak, v Banskobystrickom, Prešovskom a Košickom kraji okolo 50 %.

Podiel poberateľov DHN medzi starobnými dôchodcami bol v roku 2013 pomerne nízky. Iba 1,9 % dôchodcov poberalo zároveň aj dávku v hmotnej núdzi, najviac opäť na východnom a strednom Slovensku. Funkciu dávok v hmotnej núdzi pri starobných dôchodcoch do veľkej miery substituuje vdovský/vdovecký dôchodok - to sa týka cca 5,5 % starobných dôchodcov, ktorí by sa bez vdovského/vdoveckého dôchodku ocitli v hmotnej núdzi.

Tab. 4: Podiel poberateľov DHN na vybraných skupinách obyvateľstva v regiónoch SR (2013, %)

	SR	BA	TT	TN	NR	ZA	BB	PO	KE
Prac.	1,5	0,2	0,7	0,8	1,4	1	2,7	2,9	2,8
Nezam.	39,2	9,7	21,7	23,9	31	28,9	51,6	47,9	52,6
Starob.	1,9	0,6	2,1	1,2	3,9	1,2	2,1	1,7	2,5

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov ÚPSVaR-u

Podiel poberateľov DHN na celkovom počte pracujúcich je pomerne nízky. Zamestnanie je naj-

lepšou ochranou pred hmotnou núdzou. Nejde len o prospech na strane pracujúceho, ale tiež o úsporu finančných zdrojov na strane štátu.

ZÁVER

Regionálne charakteristiky formovania príjmov na Slovensku dokladujú za sledované obdobie 2005-2013 prehlbovanie príjmovej polarizácie, ktorej hlavnou príčinou sú problémy štrukturálneho charakteru nezamestnanosti a dlhodobá nezamestnanosť. Tieto sú výsledkom fundamentu štrukturálnych problémov slovenskej ekonomiky v regionálnom priemete. Uvedené sa prednostne dotýka krajov Prešovského, Košického a Banskobystrického, s akcentom na okresy východného a južného Slovenska. Indikátory prehlbovania príjmovej polarizácie sa za tieto kraje nepriaznivo vyvíjajú v oblasti tak mimoriadne nízkych čistých príjmov, nízkych mediánov hrubých miezd, nízkeho podielu nezamestnaných, ktorí sa opäť zamestnali, vysokého podielu osôb poberajúcich DHN na celkovej populácii, ako aj vysokého podielu poberateľov DHN na nezamestnaných a vyššieho podielu zamestnaných, ktorí poberajú DHN, oproti výsledkom za ostatné regióny Slovenska.

Orientáciou na analýzu odvetvových charakteristík zamestnanosti a úrovne hrubých miezd za odvetvia sa rozšíril pohľad na príčiny príjmovej polarizácie. Pokles zamestnanosti v kľúčových odvetviach hospodárstva SR v krízovom období dokumentuje nielen zraniteľnosť ekonomiky zameranej primárne na export, ale v zhoršujúcich sa vonkajších podmienkach, pri nízkej flexibilitate domáceho trhu práce ukazuje na možné problémy pri reorientácii ekonomiky na vnútorný trh.

Diferencie v prehlbovaní príjmovej polarizácie v regiónoch Slovenska sú nastaveným zrkadlom pre potrebné zmeny v hospodárskej politike, viac zameranej na regionálne špecifiká trhu práce a celkového ekonomického potenciálu jednotlivých regiónov. Uvedené sa nedotýka iba Prešovského, Košického a Banskobystrického kraja, ale aj krajov Nitrianskeho a Trenčianskeho, kde sa začínajú problémy polarizácie príjmov obyvateľstva zvý-

razňovať. Zatiaľ bez väčších excesov ostávajú kraj Bratislavský a Trnavský.

Dlhodobá nezamestnanosť a vývoj demografických charakteristík sú na Slovensku regionálne diferencované. Z toho dôvodu sa budú rozdielne profilovať aj nároky na zabezpečenie primeranej úrovne príjmov a spotreby obyvateľstva z dlhodobého pohľadu. Starnutie populácie bude pri súčasnej rozdielnej vybavenosti pracovnými príjmami v jednotlivých regiónoch rozdielne zvyšovať nároky na penzijný systém a ďalšie fondy sociálneho zabezpečenia. Najvýraznejšie sa na tom budú podieľať okresy Prešovského kraja, južné okresy Košického a Banskobystrického kraja.

Za všetky indikátory príjmovej polarizácie v regionálnom priemete vypovedá za súčasný stav nasledovné: až 48,4 % z 10 % obyvateľstva s najnižšími čistými príjmami sa nachádza v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji. Najmenšia šanca pre dlhodobo nezamestnaných opäť sa zamestnať je v okresoch južnej časti stred-

ného a východného Slovenska (Lučenec, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Trebišov, Kežmarok, Sabinov, Medzilaborce). Až 69 % z celkového objemu finančných prostriedkov vyčlenených na DHN smerovalo v roku 2013 predovšetkým do okresov: Trebišov, Košice okolie, Rimavská Sobota, Michalovce, Vranov nad Topľou, Prešov, Rožňava, Kežmarok, Lučenec a Levice.

Aj keď bol rok 2010 Európskym rokom boja proti chudobe, miera rizika chudoby, ani počet ľudí žijúcich v chudobe, nie je v roku 2013 v porovnaní s rokom 2010 nižší. Zhoršovaním krízových podmienok sa otvára celý rad otázok spojených s vnútorným ekonomickým a sociálnym prostredím Slovenska, s prihliadnutím na súčasné východiskové negatívne parametre príjmovej polarizácie v regiónoch SR. Je otázne ako sa bude dať nájsť riešenia, keď veľký vplyv na hospodársky priestor Slovenska má 30 nadnárodných korporácií so svojimi špecifickými záujmami.

LITERATÚRA

Pauhofová, I. - Martinák, D. (2014): *Agnoskácia stratifikácie príjmov obyvateľov na Slovensku*. In Working papers [EÚ SAV], 2014, č. 59, s. 1-40. ISSN 1337-5598. Dostupné na internete: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/243_wp_59_pauhofova_martinak_2014.pdf>.

Pauhofová, I. - Martinák, D. (2014): *Problémy vývoja príjmovej stratifikácie na Slovensku*. In Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet - spolupráca alebo konfrontácia? : zborník statí. Editori Iveta Pauhofová, Tomáš Želinský. - Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2014, s. 223-233. ISBN 978-80-7144-220-2. Dostupné na internete: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/247_pauhofova_zelinsky_zbornik_2014.pdf>.

Piketty, T. (2014): *Capital in the twenty-first century*. Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. viii, 685 s. ISBN 978-0-674-43000-6. [Počet ex. : 2, z toho voľných 0, prezenčne 2]

Stiglitz, J. E. (2012): *The Price of Inequality*. London: Penguin Books, 523 s. ISBN 978-0-718-19738-4.

Želinský, T. (2014): *Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, Ekonomická fakulta, 246 s. ISBN 978-80-8143-133-3.

Dáta:

SP SR. (2014): Údaje (administratívne) o individuálnych príjmoch obyvateľov Slovenska (2005 – 2013). [CD nosiče.] Bratislava: Sociálna poisťovňa SR.

<<http://portal.statistics.sk/>> – Databáza Slovstat a Regdat.

<<http://www.upsvar.sk/statistiky/>> – Databáza ÚPSVaR.